

Bilden i Etnologiska arkivet – dokumentation, illustration och kulturskatt

I Etnologiska arkivets bildarkiv finns idag drygt 64 000 registrerade bilder¹ och några intressanta enskilda samlingar på ett hundratal bilder vardera. Bildernas ursprung spänner över en period från sekelskiftet 1800-1900 till nutid och bildarkivet växer årligen med ett hundratal bilder. Etnologiska arkivets bildarkiv utgör en värdefull bildbank som är tillgänglig för allmänheten och som kan användas vid illustration i artiklar, böcker och broschyrer eller som forskningsmaterial i olika sammanhang. Arkivets samlingar består till stora delar av material bland annat från Åboland, Österbotten och Nyland. I denna artikel ges en inblick i vilka motiv bildarkivets bilder har och i vilka sammanhang bilderna kan vara intressanta.

Proveniens – bildernas upphov och kontext

Samlingarna i Etnologiska arkivet, som grundades 1953, präglas långt av sitt ursprungliga syfte att stöda undervisningen och forskningen i etnologi (då benämnt kulturhistoria). I bildarkivet märks den vetenskapliga kontexten till exempel i uppställningen av de äldre delarna av bildarkivet, i indexeringens utgångspunkter och i bildernas motiv. Arkivets bilder kan utgående från sin uppkomst delas in i huvudsakligen tre olika kategorier: *originalbilder* tagna av vad man kan kalla

fackfotografer – professorer, forskare och studenter, *reprofotografier* eller *kopior* av bilder ur lokala och regionala museers samlingar, ur privata album och samlingar, från regionala eller lokala fotografer på fältet eller ur publikationer av olika slag, samt *donerade kopior och original* som lämnats in till arkivet bland annat i samband med frågelistsvar och efter fackfotografers död. Som allmänt tillgängligt bildarkiv är samlingarna därmed ganska brokiga såväl till innehåll (motiv) som när det gäller upphovsrättsliga förhållanden.

Under professor Gabriel Nikanders tid (1921-1952) hade den nygrundade professuren och undervisningen en kulturhistorisk inriktning och den bedrivna fältinsamlingens syfte var att kartlägga särskilt den svenskspråkiga allmogens materiella kultur för ett beskrivande studium av denna. Nikander föreläste bland annat om byggnadsskick och dokumenterade bebyggelse både på landsbygden och i städer på Åland, i Åboland, i Österbotten och i Nyland. (Storå 1993:194, 207) Bland de äldre bilderna i arkivet finner man därmed bebyggelse och landskapsbilder både från landsbygd och stadsmiljö.

Professor Helmer Tegengren (1953-1971) grundade och byggde upp arkivet enligt modell från Folklivsarkivet i Lund. Tegengren förde ämnets profil mot en nordisk och jämförande folklivsforskning som studerade kulturelementens upp-

¹ Inklusive ca 8000 diabilder

komst, blomstring, vandringar, lån och ackulturationsprocesser, samt elementens avtynande och försvinnande. Med tanke på kulturelementens försvinnande var det viktigt att den ännu levande folktraditionen insamlades och arkiverades för vetenskaplig bearbetning. (Storå 1993:198, 200, 207) Bildarkivet ordnades enligt principen landskap – ort – kulturelement. Bilderna, som användes i undervisningen och som samtidigt bildade ett forskningsarkiv, avbildar framför allt byggnadsskick och bebyggelsemönster i svenskspråkiga landskap men även i övriga delar av landet. Även redskap intresserade och fotograferades för samlingarna. Byggnadsdetaljer och -tekniker intresserade ur jämförande synvinkel och har både från Nikanders och Tegengrens tid efterlämnat stora samlingar bilder av bebyggelse i olika socknar i landet.

Från och med slutet av 1960-talet riktades etnologins intresse särskilt mot skärgårdsmiljöer och några dokumentationsprojekt genomfördes i Åbolands och Ålands skärgårdar (Storå 1975: 83). Dokumentation gav upphov till stora samlingar av bilder från fiskemiljöer, av fiskered-

skap och av bland annat trålfiske. Under professor Nils Storås tid (1972-1997) hade institutionen en maritimetnologisk forskningsprofil, vilket även märks i bildarkivets samlingar (Storå 1993: 204, 207). Särskilda temaområden som undersöktes var till exempel innovationer och innovationsförlopp i skärgårdsområden i Åboland och på Åland. Djupundersökningar gjordes i socknar som Geta och Kumlinge på Åland och Korpo och Nagu i Åboland, men också i Larsmo, Maxmo och Sideby i Österbotten och i Pernå, Snappertuna och Tenala i Nyland. (Storå 1975:83-84) Bilder från åboländska och åländska skärgårdsmiljöer, särskilt från socknarna Enklinge och Kumlinge, det maritima kulturlandskapet med fiskelägen, sjöbodar och båthus är motiv som i hög grad finns representerade i bildsamlingarna framför allt från 1960- och 1970-talet.

Under 1970- och 1980-talet riktades etnologins intresse alltmera mot människan som kulturvarelse och ämnet utvecklades till en kulturvetenskap som intresserar sig för kulturmönster och livsformer som gäller alla grupper i samhället (Storå

Bild 1. Mangård i
Vörå 1933. KIVÅ B
5514 Foto: Gabriel
Nikander.

1993:206). Det kartläggande och jämförande synsätt som präglat arkivets uppkomst och utveckling föll därmed i skymundan och bildarkivet har under senare decennier vuxit främst genom tematiska fältarbeten och frågelistor. På 1980- och 1990-talet blev även minoritets- och etnicitetsfrågor aktuella inom den etnologiska forskningen och undervisningen (ibid).

Sedan slutet av 1990-talet har etnologins frågelistor och fältarbeten inom undervisningen under professor Anna-Maria Åströms ledning till exempel inriktats på minnen av vardagslivet i mitten av 1900-talet, på samtida processer i stadsmiljöer och på det moderna lantbruket. Studenternas fältarbeten har även gällt teman som natur- och miljöuppfattningar, livet i bruksmiljö och turismens inverkan i lokalsamhället. Därmed innebär fotodokumentationen såväl uppföljning och kontinuitet i förhållande till de äldre bilderna av liknande miljöer, som avbildning av nya fenomen. De bilder som tas i fält och kopieras i samband med svar på frågelistor bildar i många fall underlag för pågående forskning och studier och kommer i framtiden att utgöra

en del av den historiska dokumentationen som intresserar hembygdsforskare.

Förutom den löpande accessionsserien för bilder och diabilder finns några donerade enskilda samlingar i arkivet. De enskilda samlingarna, som består av album eller lösa negativ och bilder, har länge varit mera undgängda i arkivet. Samlingarna kan gömma skatter för den som har intresse av bilder till exempel från Lappo eller Asterholma i Brändö, Åland, från Iniö eller från Houtskär i början av 1900-talet, från ungdomsföreningar eller lanthandlar i svenska Österbotten på 1920- och 1930-talen, eller från Lovisatrakten under 1900-talets första hälft. De donerade samlingarna uppskattas framförallt av den som har den behövda lokalkunskapen för att identifiera bildernas motiv närmare.

Fotografier som dokumentation och som etnologiskt arkivmaterial

En utgångspunkt för presentationen av Etnologiska arkivets bildarkiv är såsom framgått att de arkiverade bilderna har fotograferats, samlats in eller donerats för forsknings- och undervisningssyften inom

Bild 2. Det maritima kulturlandskapet: strandbod i Bovik, Hammarland. KIVÅ B 4126 Foto: Nils Storå 1962.

ämnet etnologi vid Åbo Akademi sedan 1920-talets början. Fältfotograferingen och insamlingen har följt de frågeställningar och kunskapsmål som gällt under fältarbeten och andra insamlingsprojekt. Utvecklingen inom den etnologiska forskningen och undervisningen som i princip bildat en stor användargrupp för arkivet har med tiden förändrats så att det som den etnologiska forskningen och undervisningen idag söker bilder för ibland inte återfinns i bildarkivets samlingar, medan det däremot finns andra användargrupper som är mycket intresserade av bilderna.

Eftersom de etnologiska bildsamlingarnas ursprung är kopplat till ämnet etnologi och till vetenskapstraditioner kan de existerande samlingarna analyseras för att ge kunskap inte bara om bilderna, utan också om fotografens arbete (om fotografen) och den institutionella praktik som gett upphov till samlingarna (Gradén & Kaijser 1999:110). Det kan till exempel vara intressant att föreställa sig hur fotografen, etnologen, bakom en fältbild har tänkt när bilden har tagits och vad som har styrt perspektivet och fokuseringen på just det som

fångats på bilden. En serie bilder från ett fältarbete eller en enskild samling kan alltså intressera inte bara för det som finns på bilderna, utan för de frågeställningar som väcks om man begrundar varför bilderna tagits och vad som varit kunskapsmålet eller syftet bakom bilden.

Fotografering anses i allmänhet vara en sanningsenlig och objektiv metod genom vilken man kan dokumentera och föreviga omgivningen eller händelser. Bildarkivets samlingar kan därmed uppfattas som historiska källor, eftersom bilderna avbildar platser och miljöer så som de sett ut vid en viss tid. Fotografiets denotativa budskap, det som avbildats, antas överensstämma med verkligheten så som den sett ut vid en viss tidpunkt och detta budskap är bestående, lagrat i bilden (Barthes 1984:123). Ur en kritisk synvinkel kan man däremot påpeka att den aspekt av verkligheten som fångas i ett fotografi enbart är resultatet av ett godtyckligt urval och att fotografiet därmed är en godtycklig återgivning av verkligheten. Endast de visuella kvaliteter som för ett visst ögonblick visar sig kan fångas i bilden, ur endast en synvinkel. Fotogra-

Bild 3. Byväg i Reipelt, Våra 1933. KIVÅ B 5506 Foto: Gabriel Nikander.

fering kan därmed ses som ett vedertaget system som uttrycker rummet enligt perspektivets lagar, eller snarare enligt *ett* perspektivets lagar. (Bourdieu 1990:73-74)

Fotografiet fångar således det visuella intrycket av ett givet ögonblick ur en synvinkel som fotografen antingen medvetet eller mera slumpmässigt har valt. Fotografens synvinkel och intressen påverkar därmed vad som fångas i bilden, i ett bildarkiv därmed vilka perspektiv och ögonblick som finns bevarade i samlingarna. När fotografen med kameran väljer inramning, utsnitt och vinklar utesluter han eller hon också många andra möjliga sätt att se på samma motiv (Gradén & Kaijser 1999:110). Trots en viss medvetenhet om detta inbyggda val av perspektiv och det tillsynes godtyckliga valet av det förevisade ögonblicket har fotografering uppfattats och uppfattas fortsatt som ett meningsfullt sätt att avbilda verkligheten under etnologiska fältarbeten och i arkivets samlingar. Bilden i arkivet är därmed främst av dokumenterande art.

Förutom sina rent avbildande egenskaper får fotografiet konnotativa betydelser i den kontext där den finns och där den används (jfr. Barthes 1984:123). De bilder som har lagrats i Etnologiska arkivets bildarkiv har här fått särskilda betydelser som etnologiska exempel, illustrationer, dokumentationer. När det gäller fältbilder har fotografen genom motivets urval och avgränsning sett vissa detaljer eller helheter som betydelsefulla i en viss kontext. De insamlade och reprofotograferade bilderna, som ofta har sitt ursprung i människors privata sfär, har genom arkiveringen fått en ny betydelse som etnologiskt intressanta exempel på någonting eller som illustrationer av något som skildras muntligt eller skriftligt i andra källor i arkivet. Den som använder bilden tolkar den i sin tur utgående från sina egna kunskaper och intressen (jfr. Barthes 1984:132-133). Därmed kan en etnolog se vetenskapshistoriska el-

ler andra intressanta aspekter i en bild ur arkivet, medan en hembygdsforskare med lokalkunskap och till exempel en byggnadstekniker ser helt andra saker i samma bild.

Kundkrets och förfrågningar

Etnologiska arkivets bilder efterfrågas och används idag som illustrationer i bland annat turist- och informationsbroschyrer, vetenskapliga och populärvetenskapliga artiklar, hembygdsforskning, uppsatser och avhandlingar. Bilderna kan också användas i utställningar. En vanlig typ av förfrågning gäller äldre bilder från en viss ort, en viss by eller en viss ö. Ibland efterfrågas bilder av en viss företeelse från ett visst geografiskt område eller av en viss verksamhet som kan antas ha intresserat etnologerna. De geografiskt orienterade förfrågningarna är särskilt lämpade för arkivet eftersom den huvudsakliga principen i indexeringen från arkivets grundande har utgått från landskap och ort.

Med tanke på bildarkivets omfattade samlingar med bilder av till exempel lokal bebyggelse i svenskspråkiga bygder och även i övriga delar av landet, av såväl agrara som maritima och urbana kulturlandskap, från olika tider från och med början av 1900-talet, kunde man önska att arkivet i framtiden i ännu högre grad skulle bli känt och nåbart för potentiella användargrupper. Med sina tidvisa fokuseringar på bland annat regional och lokal kulturhistorisk dokumentation, på byggnadstekniska detaljer och på skärgårdsmiljöer finns det säkert möjliga intresserade utanför dagens etnologi.

Bildernas användningsmöjligheter tangerar de upphovsrättsliga frågor som varje bildarkiv måste ta ställning till. För fotografier gäller det att avgöra om bilden är ett egenartat resultat av fotografens skapande verksamhet och därmed uppnår verkshöjd. Fotografier som uppnår verks-

Bild 4. Strandbodar i Bovik, Hammarland. KIVÅ B 4127 Foto: Nils Storå 1962.

höjd skyddas av upphovsrätt i 70 år efter fotografens död, medan fotografier som inte anses egenartade skyddas av s.k. närstående rättigheter i 50 år efter att de tagits. De moraliska rättigheterna till ett fotografi upphör aldrig och fotografens namn bör därför alltid enligt god sed nämnas när bilden används. I praktiken innebär det upphovsrättsliga skyddet att arkivet, i vissa fall fotografen, har rätt att bestämma om var och hur bilderna används och att arkivet uppbär avgifter för publicering av sina bilder, särskilt för publicering i kommersiella sammanhang.

Bildarkivets samlingar avspeglar även en teknisk utveckling som gått från glasplåtar till plastnegativ och till digitala bilder. Den datorisering av arkivets kataloger som inleddes redan på 1980-talet kompletteras idag för bildarkivets del med en påbörjad digitalisering av bilder till digitala påsikt-bilder, vilket gör samlingarna mera lättillgängliga för arkivpersonalen. Den digitala tekniken innebär också nya möjligheter att

ge kundtjänst via e-post och att leverera bilder i digitalt format till arkivets kunder. Digitaliseringen av arkivet och tekniska hjälpmedel ökar därmed arkivets tillgänglighet på distans, även om direkt tillgång till bildarkivets databas inte ges utanför arkivet.

Som framgått kan en bild i det etnologiska arkivets bildarkiv betraktas på många olika sätt och användas i olika sammanhang. Ur en etnologisk och vetenskapshistorisk synvinkel berättar arkivets bilder något om hur och vad man med hjälp av fotografering som metod har velat dokumentera och arkivera under olika perioder i ämnets historia och om vilka syften och grunduppfattningar som har legat bakom bildarkivets uppkomst och utveckling. Utgående från ett visst intresse med lokal eller regional förankring erbjuder bildarkivet en diger kulturskatt där platser, miljöer, byggnader och föremål finns dokumenterade vid olika tider.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Källor

ÅBO

Etnologiska arkivet vid Åbo Akademi

KIVÅ B 4126 foto: Nils Storå 1962

KIVÅ B 4127 foto: Nils Storå 1962

KIVÅ B 5506 foto: Gabriel Nikander 1933

KIVÅ B 5514 foto: Gabriel Nikander 1933

Litteratur

Barthes, Roland 1984 (1961): "Sanoma valokuvassa".

Kuvista sanoin. Ajatuksia valokuvista 2. Toim.

Martti Lintula. Porvoo: Suomen valokuvataiteen museon säätiö, ss. 120-137.

Bourdieu, Pierre 1990: *Photography: a middle-brow art*. Cambridge: Polity.

Gradén, Lizette & Lars Kaijser 1999: "Att fotografera och videofilma". *Etnologiskt fältarbete*. Red. Lars Kaijser & Magnus Öhlander. Lund: Studentlitteratur.

Storå, Nils 1975: "Etnologisk skärgårdsforskning". *Historisk tidskrift för Finland Årg. ??1975*. Helsingfors: Historiska föreningen, ss. 83-84.

Storå, Nils 1993: "Nordisk etnologi". *Åbo Akademi 1918-1993: forskning och institutioner*. Del 2: Humanistiska fakulteten, teologiska fakulteten. Åbo: Åbo Akademis förlag, ss. 193-208.

SUMMARY

The Ethnological Archives at Åbo Akademi University hold about 62 000 registered photographs and some interesting separate collections. The photographs originate from a period starting at the turn of the 19th and 20th century and continuing into present times. The archives are a valuable resource since they contain photographs available to the public as illustrations and for research. This article gives an insight

into what kind of motifs can be found in the archives and in what contexts the photographs can be interesting.

Founded in 1952 to support the ethnological education and research, the archives' collections were originally collected for ethnological studies. The oldest photographs in the archives date from the early ethnological focus on cultural history and folk life studies. When the archives were founded, the interest turned to comparative studies focusing on cultural contacts and cultural diffusion. In recent times many ethnological studies providing photographic material for the archives have dealt with issues in contemporary society. The photographic collections are characterized by their ethnological origin, noticeable for example by the original systematic order according to region, location and category. According to their origins, the filed photographs can be divided into three categories: *original photographs* taken by researchers and students, *reproductions or copies* of photographs from local and regional museums, from private collections, from regional and local photographers in the field, and from various publications, and lastly *donated copies and originals*.

Research traditions and changing interests within the field of ethnology have influenced the photographic documentation during fieldwork as well as the reproduction of older photographs, leaving the collections' motifs quite varied. Among the archives' most characteristic motifs are constructed environments in rural areas and maritime environments. The collections can also be studied as manifestations of changing ethnological interests and as a way to find out how the ethnological photographers viewed their research objects.

Today, photographs from the Ethnological Archives are used as illustrations in tourism and informative brochures, scientific and popular articles, local studies and in students' essays and theses. The photographs can also be used for exhibitions. Usual inquiries concern older photographs from certain places, villages or islands.